

378(082)
Ф 79

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М. ДРАГОМАНОВА
ФУНДАЦІЯ ім. ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ
МІСЬКИЙ ТА ЖОВТНЕВИЙ РАЙОННИЙ ВІДДІЛИ
НАРОДНОЇ ОСВІТИ м. КРИВОГО РОГУ

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА
УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

(Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції)

частина II

КИЇВ—КРИВИЙ РІГ

1996 р.

емоції. А їх сполучення з визначеними моральними і естетичними оцінками змісту вирішувальних проблем дає позитивні результати самовихованця.

В. ЩЕРБИНА,

м. Кривий Ріг

РОЗВИТОК КОМПОЗИЦІЙНОГО МИСЛЕННЯ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ХУДОЖНИКІВ- ПЕДАГОГІВ

Актуальність вивчення проблеми композиції в зв'язку з її важливістю і роллю в підготовці фахівців на художньо-графічному факультеті в пединституті не підлягає сумніву, що особливо визначається в останній час. Зараз не можливо не рахуватися з сучасними досягненнями науки в області дослідження творчого процесу, з успішними дослідженнями з моделювання елементів творчої діяльності за допомогою кібернетики. На фоні цих досягнень викладання композиції нині, на нашу думку, відстає від завдань сучасності. Вивчення композиції ведеться в основному у ході практичних занять з малюнку та живопису.

Донині широко розповсюджується думка, що пояснює композицію як один із рівнів організації живописного твору. Іншими словами пропонується можливим міркувати про композицію поряд з «малюнком», «колоритом», «живописністю» тощо, при цьому композицію неприховано розуміють тільки як спосіб розміщення елементів зображення. За нашим переконанням, — такий підхід не тільки звужує сферу, яка охоплюється поняттям «композиція», — доводиться говорити про заміну принципу органічної цілісності принципом механічного складання.

Можна говорити про інші підходи до розгляду послідовності, коли композиція виставляється першим кроком у процесі побудови картини, початковою схемою, яка потім знаходить уточнення в лінійному малюнку, у світлотіневій розробці форми та певному кольоровому розв'язанні.

Або так, або по іншому виходить, що живописець komponує, малює і пише роз'єднано, переходить від однієї операції до іншої. Точніше, композиція зводиться до розміщення предметів, фігур і т. д. Це шкільне, за своєю суттю схоластичне уявлення, яке знаходить підкріплення у традиційно-умовному розподілі художніх дисциплін («малю-

нок», «живопис», «композиція»). Видається, що уміння композувати володіє якоюсь автономією щодо умінь малювати і писати, що є також можливим існування невірних композиторів, але умілих малювальників і навпаки.

Сучасний підхід до проблеми композиції дозволяє сформулювати синтетичне розуміння композиції таким чином:

1) Композиція — у широкому розумінні — це загальна побудова художнього витвору у всіх його видах, яка полягає в розробці його головного діалектичного зв'язку, що прагне до цілісності «зміст-форма» або «структура-образ»¹. Композиція спирається на головні аспекти творчої діяльності: ідею, зображувальну форму, єдність, ясність, а також на закономірності художнього аналізу, пізнання, оцінку та зображення світу і людини.

У цьому значенні композиція є історично обумовленим розвитком суспільства і мистецтва, творчий вибір системи втілення думок і почуттів художника. Цей свідомий і інтуїтивний вибір допускає народження власних закономірностей композиції, які постійно збагачуються у плані «зміст-форми» і їх естетичного впливу на людину. Таким чином, композиція означає цілеспрямовану діяльність художника, яка відбиває значну частину оформлювання витвору мистецтва. Цей процес не закінчується, не завмирає в художньому витворі, а направляючи, певною мірою, обумовлює процес сприйняття, і є одним з найголовніших мостів між творчим процесом і сприйняттям.

2) У більш вузькому розумінні, композиція — це організація «граматики» зображувальної форми в плані потрібних синтаксичних відношень витвору мистецтва, засобів виявлення ідеї, змісту у відповідності з сучасними нормами бачення та образотворчими цілями. При цьому композиція спирається на конкретні засоби візуального оформлення: матеріал, техніку цього матеріалу (фактуру), геометричні принципи впорядкування (симетрія і асиметрія, вертикальна, горизонтальна, діагональна, кругова та інші типи композиції), ритм, колір, світлотінь. Суттєвим в образотворчому мистецтві є система відношень у цій «граматиці», яка порушує питання рівноваги і напруження, розвиваючи візуальну композицію (статична, динамічна). В цій композиції здійснюється розвиток визначеного типу цілісності шляхом конкретних операцій (урівноваження або контрастуван-

¹ Иванченко В. В. Проблемы композиции в русском и советском искусстве первой трети XX века: Дисс. ...канд. искусств. наук' 17.0004 (Моск. гос. пед. ин-тут им. В. И. Ленина). — М.: 1983. — С. 22.

ня зв'язків «верх-низ», «вліво-вправо», «легке-важке», тобто вага композиції тощо).

Згідно такої синтетичної концепції композиція не знає застиглих форм оформлювання художнього витвору, вони еластичні. Композиція є систематизуючим відбиттям людського досвіду, який розвивається і накопичується у науково-технічному та художньому процесі². Відповідно цій еластичності синтетична концепція розширює і інші наші творчі уявлення про композицію.

Композиція — процес творчий, побудований на діяльності раціональних і емоційних засадах, на розрахунковій інтуїції художника, на чутті цілого та свідомого прагнення до нього. Для композиційно повноцінного витвору мистецтва потребується більше, чим лише інтуїтивне заповнення площини картини формами і кольором. Художники знають, яким чином вони використовують ті чи інші аспекти композиції, що приводять до цілісності створюваного витвору.

І нарешті, якщо узагальнити сказане, то тоді композиція не може бути виділена як відносно автономний рівень організації зображення, композиція організує зображення на всіх його рівнях, на всіх етапах праці живописця — від визначення формату до завершуючого мазка. Композиційні засади, подібно стовбуру дерева, органічно зв'язують коріння і крону, всі гілки, відгалуження, пагони образотворчої форми. Композиція є форма існування, витвору мистецтва як органічного цілого, як змістовної єдності³.

Після того, коли в загальних рисах визначилися з поняттям «композиція», її змістом, необхідно з'ясувати, які завдання постають перед художньою педагогічною наукою в розробці нових форм і методів навчання спеціалістів на художньо-графічних факультетах педінститутів.

Донині традиційно композиція на художньо-графічних факультетах розглядається в декількох аспектах:

1) як спеціальний учбовий предмет, що навчає основам побудови художнього образу в станковому живописі та графіці;

2) як практична основа побудови зображення на площині і в об'ємі в процесі навчання спецпредметам (малюнок, живопис, скульптура, ДПМ);

² Та же. — С. 24.

³ Даниэль С. М. Картина классической эпохи: Проблема композиции в западноевропейской живописи XVII века. — Л.: Искусство, 1986. — С. 4.

3) як один із засобів сприйняття і аналізу витвору в процесі вивчення історії образотворчого мистецтва.

Кожний аспект вивчення композиції має свою специфіку в залежності від виду діяльності студентів, але всі вони в основному націлені на засвоєння зображувальної грамоти, елементарних навичок в художній майстерності. Самі по собі ці заняття дають певний рівень знань і досвід в опануванні школи малювання, живопису, в самостійній образотворчій діяльності.

Але для майбутньої професійної художньо-педагогічної діяльності в народній освіті вони приречені лише на рівень елементарного інструментарія. І зміст традиційної існуючої програми з композиції і кількість часу, відведеного на цей предмет в навчальних планах ХГФ, та характер ролі композиції в навчальному процесі не відповідають тим вимогам, які порушує сучасна педагогічна практика до вчителя образотворчого мистецтва.

Аналіз та порівняння завдань і змісту вузівських (ХГФ), шкільних і загальноосвітніх програм в сфері навчання композиційної діяльності говорять не на користь першої. До цього необхідно додати ще й те, що в останні роки гостро зросла зацікавленість альтернативними формами освіти (ліцеї, гімназії, естетичні центри тощо), до організації профільних класів з гуманітарно-естетичним ухилом, в яких мистецтво починає посідати провідне місце.

За останнє десятиріччя в педагогічній практиці, окрім «цілісного комплексного підходу» до викладання образотворчого мистецтва, з'явилася нова, революційна в своєму значенні «теорія поліхудожнього розвитку школярів» на базі взаємодії і інтеграції мистецтв, розроблена професором Б. П. Юсуповим (1990), що якісно змінює розуміння ролі і місця мистецтва та художньої творчості в формуванні особистості. Поліфонічний розвиток здібностей передбачає багатостороннє цілісне відбиття явищ дійсності та переводу його в художні образи високого духовного змісту⁴.

Все це потребує забезпечення кадрами педагогів якісно нового рівня підготовки, в тому числі і в області композиції.

Причини відсталості вузівських програм з композиції від реальної педагогічної практики загальновідомі. Вони в засадах концепції традиційного навчання малювання, коли

4 Рьлова Л. В. Композиция как средство полихудожественного развития будущего учителя изобразительного искусства. // Вопросы композиций: Межвузовский сб. статей. — Ижевск, 1992 — С. 140.

зображувальна грамота, технічна сторона зображувальної діяльності були головною метою викладання і у школі, і у вузі. Емоційно-естетична сторона образотворчого мистецтва перебувала на останньому плані, як доповнення до малювання з натури.

Новий напрямок в галузі художньої освіти і виховання «перевернули піраміду завдань і традиційного навчання — перемінили місцями мету і засоби». В цьому випадку художнє ремесло повинно перестати бути вузькою метою, а композиція повинна посісти належне їй місце, стати домінантою і не тільки головним зв'язком між усіма предметами не лише традиційними (образотворче мистецтво, музика, література), але й нетрадиційними для вузу, школи (кіно, танець, театр і т. д.), крім того надійним інструментом формування духовної та моральної культури.

Доречно виділити ще цілий ряд причин, які викладають перешкоди у вивченні предмета «композиція» на ХГФ. На нашу думку, існує значний відрив теоретичних основ, закономірностей композиції від їхнього практичного втілення у виробленні твору.

Особливо це помітно на старших курсах, де студенти, вже повинні уміти аналізувати, пояснювати ті чи інші композиційні закони, засоби й прийоми, які вони використовують у своїх творчих роботах. Як правило, студенти почувують себе досить скрутно в таких ситуаціях і дуже часто не розуміють деякі теоретичні положення композиції, їх роль та місце в композиційній структурі живописного твору.

Зважаючи на складність і важливість цього питання виникла необхідність в розробці та удосконаленні методики викладання предмета «композиція» і виробленні інших напрямків у цій галузі. Пошуки оптимальних методів керівництва розвитком творчих здібностей, композиційного мислення, формування композиційних навичок і умінь привели до створення спеціальних практичних вправ які направлені на вирішення цих питань. Таке виділення проблеми диктується як потребами творчої практики, так і професійними завданнями підготовки фахівців на художньо-графічних факультетах.

Розроблений на такій підставі спецкурс з композиції складається з двох частин. Він включає в себе теоретичну (лекційний курс) і практичну частини (композиційний базис).

Теоретична частина охоплює питання становлення композиції, вплив різних художніх шкіл, стилів на її розвиток і

розглядає головні композиційні закономірності у взаємозв'язку з побудовою художнього твору, демонструючи при цьому накопичений за весь час існування мистецтва достатній арсенал композиційних прийомів. Вивчення категорій, характерних ознак і основних засобів композиційної виразності забезпечує вироблення навичок послідовного вирішення складних завдань.

У практичній частині (композиційному базисі) по мірі ускладнення вправ, їх типу ставляться конкретні завдання, метою яких є краще засвоєння теоретичного матеріалу. Творчий підхід до вирішення того чи іншого завдання повинен домінувати в психології студентів. Система впорядкованості практичних вправ передбачає виконання головного дидактичного принципу — від простого до складного.

Особливістю спецкурсу є безпосередній зв'язок окремих ознак та елементів (компонентів) композиції в теоретичному плані з практичним їх втіленням. Тобто, кожна окрема вправа орієнтована на вироблення і закріплення того чи іншого закону композиції, прийому і засобу. Спецкурс розширює та поглиблює аспект проблем найважливіших питань з теорії композиції.

У залежності від складності вправи в кінцевому рахунку витвір може відноситися до різних напрямків у мистецтві. Це і реалістичний витвір, і робота абстрактного або примітивного характеру. Щодо цього питання існує багато суперечок і міркувань про право на монополію істинності окремо взятого напрямку, але всі вони протирічливі.

Таким чином, вправи-завдання сприяють формуванню і розвитку навичок та умінь композиційного мислення, порушуючи необмеженість цього процесу. Незалежно від того чи існує зв'язок між символами чи реальністю, або ж символ перетворюється в чисту абстракцію, по суті в криптограму, наше завдання — видобути максимальну користь для себе, перетворюючи свій досвід в нову якість.

Отже, сучасне вирішення проблеми композиції в підготовці художника-педагога і розвиток синтетичного уявлення про композицію дає можливість міркувати про необхідність заміни статусу студента ХГФ в організації і змісті навчання: з об'єкта викладання він повинен перетворитися в головну діючу персону, яка постійно удосконалює самоосвіту і саморозвиток, в суб'єкт, який здібний до моделювання власної композиційної діяльності і поведінки у відкритому процесі оволодіння змістом художньої освіти.